

ΛΕΞΙΚΑ ΣΑΚΚΟΥΛΑ

ΝΟΜΙΚΟ

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟ

ΛΕΞΙΚΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΚΡΑΤΕΡΟΣ Μ. ΙΩΑΝΝΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ 1998

λαίου, για τα οποία προβλέπει το ΝΔ 117/1974 «περί χαρακτηρισμού ως πλοίων ενίων πλωτών ναυπηγημάτων και εφαρμογής επ' αυτών των εκάστοτε περί πλοίων ισχουσών διατάξεων».

Ο Ν. 457/1976 (άρθ. 1-4) επιβάλλει την ανάλογη εφαρμογή των σχετικών με τα πλοία ρυθμίσεων επί πλωτών ναυπηγημάτων ολικής χωρητικότητας μεγαλύτερης από πεντακόσιους κόρους ή εκτοπίσματος μεγαλύτερου από 1000 τόννους. [12 ΚΙΝΔ και οι συναφείς σε αυτό αναφερόμενοι τίτλοι, άρθρα 3, 4 και 152 εδ. β (επί πλωτών ναυπηγημάτων κατά την έννοια του ΚΙΝΔ, απαιπεῖται άδεια του Υπουργού Εμπορικής Ναυτιλίας για την συμβατική του εκποίηση σε αλλοδαπούς), ΝΔ 117/74, Ν. 457/76, Ν. 468 της 9/12-11-1976 «Περί ανασπίσεως, ερεύνης, και εκμεταλλεύσεως υδρογόνανθράκων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων», υποθαλάσσιαι εγκαταστάσεις και κατασκευαί, άρθρο 36 και το σχετικό π.δ. 894 της 29-11/7-12-1978 «περί ειδικού υπολογίου, ειδικού υποθηκοφυλακείου, ειδικού βιθλίου κατασκέσεων, τύπου εγγράφου εθνικότητας, απονομής διακριτικών σημάτων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων σχετικών προς τις προβλεπόμενας υπό του άρθρου 36 του Ν. 468/1976 εγκαταστάσεις και πλωτάς κατασκευάς»].

(Αντ. Αντάπαισης, Θαλάσσια Αρωγή και διάσωση, I, Πηγές και Έννοια, 1992, Δημ. Καμβύσης, Ιδιωτικόν Ναυτικόν Δίκαιον, Κατ' άρθρον Ερμηνεία-Σχόλια-Νομολογία Κώδικος Ιδιωτικού Ναυτικού Δικαίου και λοιπών συναφών διατάξεων, 1982, Κωνστ. Ρόκας, Ναυτικόν Δίκαιον, Ημίτομος Ά', 1968, Α. Κιάντου- Παμπούκη, Ναυτικό Δίκαιο, τόμ. I, 1985).

E. Μοσχανδρέου

Ποινή

I. Έννοια και διακρίσεις της ποινής

1. Ποινή, κατά τον κλασσικό ορισμό του Grotius, είναι το κακό που επιβάλλεται σε κάποιον να πάθει εξ απίας του κακού που αυτός

(αντίστοιχα) έκανε (*malum passionis, quod infligitur ob malum actionis*) (*De jure belli ac pacis*, 1625, κεφ. II, XX, I). Σύμφωνα με τη σύγχρονη ερμηνεία του ορισμού αυτού, η ποινή: α) είναι (επάδυνο και στιγματιστικό) κακό, δηλ. επάγεται μίαν ουσιάδων και ατιμωτική βλάβη στα σπουδαιότερα αγαθά του ανθρώπου, όπως την προσωπική του ελευθερία, την περιουσία του, την τιμή του και (όχι τόσο συχνά πλέον) τη ζωή του· β) απειλείται και επιβάλλεται από το Κράτος (μέσω των αρμοδιών οργάνων του, δηλ. των τακτικών ποινικών δικαστηρίων), ως εκπρόσωπο και προστάτη της έννομης τάξης εν γένει, σύμφωνα με ορισμένη διαδικασία (ποινική δίκη) και με βάση ορισμένες θεμελιώδεις ουσιαστικές και δικονομικές εγγυήσεις προς όφελος του κατηγορούμένου, που δικαιολογούνται από τον ατιμωτικό και επακθή καρακτήρα της ποινής [ιδίως αρχή της νομιμότητας κατ' α. 7 § 1 Συντ. και α. 1 ΠΚ, non bis in idem κατ' α. 57 § 1 ΚΠΔ και α. 4 του ν. 1705/1985 κ.ά., καθώς και οι γνωστές συνταγματικές εγγυήσεις για το αμερόληπτο της δικαστικής κρίσης (πρβλ. Στ. Αλεξιάδη, Ανθρώπινα Δικαιώματα, Ποινική Καταστολή, 1990, σελ. 12επ.]. οι εν λόγω εγγυήσεις αντισταθμίζουν τη σύγχρονη μονοπάληση της ποινικής εξουσίας από το Κράτος· γ) στρέφεται προσωποπαγώς κατά του δράστη ορισμένου εγκλήματος, ως αντίδραση και απάντηση της οργανωμένης σε Κράτος κοινωνίας προς το έγκλημα αυτό και το δράστη του· η αντιδραση όμως αυτή, λόγω και της σοβαρότητας των προσβαλλομένων αιγαθών του δράστη, δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη, αλλά πρέπει να είναι σύμμετρη με το είδος της κοινωνικοποιητικής αξίας που προσβάλλεται από το έγκλημα και την ένταση της προσβολής· επομένως η ποινικοποιούμενη πράξη πρέπει να κρήπει πράγματα σοβαρής ανιμετώπισης (αρχή της αναγκαιότητας του στόχου), η ποινή να είναι το μοναδικό μέσο για την ανιμετώπιση αυτού του στόχου (αρχή της αναγκαιότητας του μέσου), το δε είδος και ύψος της ποινής να είναι ανάλογο

με το είδος και την ένταση της εγκληματικής προσβολής [αρχή της αναλογίας -πρβλ. ιδίως Ν. Ανδρουλάκη, Ποινικόν Δίκαιον I, 1991, σελ. 40επ.].

2. Η ποινή υπό την ανωτέρω έννοια αντιδιαστέλλεται από άλλες συναφείς κυρώσεις («μη γνίσεις ποινές»), οι οποίες από τη φύση τους (και ανεξάρτητα της επίσημης ονομασίας τους ή άλλων τυπικών κριτηρίων) δεν συγκεντρώνουν όλες τις εννοιολογικές προϋποθέσεις για να καρακτηρισθούν «ποινές» (πρβλ. Λ. Μαργαρίτη, Ν. Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, 1995⁴, σελ. 19). Κυρίως, δεν επιδιώκεται με αυτές η τιμώρηση του προσώπου αλλά ο εξαναγκασμός του σε μία συμπεριφορά πειθαρχημένη και σύμφωνη με τις ανάγκες εύρυθμης λειτουργίας ενός οργανισμού (πρβλ. ο.λ.Σ.Ε 2423/1971, ΝοΒ 20, 363).

3. Διακρίνονται δύο βασικά είδη μη ποινικών κυρώσεων (δηλ. μη γνήσιων ποινών), οι κρατικές και οι μη κρατικές κυρώσεις. Κυριότερες από τις κρατικές κυρώσεις είναι οι διοικητικές ποινές, που επιβάλλονται κατ' αρχήν από διοικητικά δικαστήρια ή όργανα (π.χ. υπηρεσιακά κ.ά. συμβούλια) είτε στους υπαλλήλους των κρατικών υπηρεσιών εν γένει (πειθαρχικές ποινές, π.χ. δυσμενής μετάθεση) είτε και στους άλλους διοικουμένους (μη πειθαρχικές διοικητικές ποινές -π.χ. φορολογικά και τελωνειακά πρόστιμα, υποβιβασμός αθλητικού σωματείου κ.λπ.) για αντίστοιχα πειθαρχικά ή διοικητικά παραπτώματα. Περαιτέρω στις κρατικές εξωποινικές κυρώσεις υπάγονται οι λεγόμενες ποινές τάξεως (επιβάλλονται κατ' εκείνων που παραβάνουν τους κανόνες διεξαγωγής της δίκης - πρβλ. ά. 229, 231 §§ 1 και 3, 336 ΚΠΔ) και ορισμένα μέτρα πειθαραγκασμού (π.χ. ά. 864 ΚΠολΔ), ενώ στα δρια της έννοιας των κυρώσεων αυτών (αφού αποτελούν κυρίως ανόρθωση σημίας του αδικηθέντος) κινούνται μέτρα που επιβάλλουν εξόφληση μιας χρηματικής ποινής τρίτου λόγω αστικής ευθύνης (ά. 89 § 2 ΚΠΔ· πρβλ. ά. 108 και 109 ΤελώνΚ) ή καταβολή

προς τον παθόντα ή τους συγγενείς του αποζημίωσης ή/και χρηματικής ικανοποίησης (ά. 63επ. ΚΠΔ). Όσον αφορά τις μη κρατικές κυρώσεις, διακρητικό τους γνώρισμα είναι ότι επιβάλλονται κάριν του ιδιωτικού συμφέροντος φυσικών ή νομικών προσώπων ή, εν πάσῃ περιπτώσει, κάριν του συμφέροντος προσώπων που δεν ενεργούν εν προκειμένω με την ιδιότητα φορέων κρατικής εξουσίας. Παραδείγματα τέτοιων κυρώσεων είναι οι (συμβατικές) ποινικές ρήτρες, που επιβάλλονται (και αν δεν συντρέχουν οι όροι της αποζημίωσης) όταν ο οφειλέτης δεν εκπληρώνει ή δεν εκπληρώνει προσπικότως την οφειλόμενη παροχή του (όπως περάτωση και παράδοση ενός αναληφθέντος έργου -πρβλ. ά. 404επ. ΑΚ) καθώς και οι διάφορες ιδιωτικές ποινές που επιβάλλονται από σωματεία, ιδρύματα, οργανισμούς ή άλλα νομικά πρόσωπα καθώς και από κοινωνικές ομάδες κατά μελών τους ή συνδεομένων προσώπων - π.χ. σχολείο, εκκλησία, ποδοσφαιρικός σύλλογος, επαγγελματικά σωματεία, ιδιωτική εργοδοσία, δανειστικές βιβλιοθήκες κ.λπ.

4. Βεβαίως, η επιβολή εξωποινικών κυρώσεων ή ποινών δεν μπορεί να είναι ανεξέλεγκτη, ιδίως μάλιστα όταν αυτές θίγουν βασικά αγαθά του προσώπου. Θα πρέπει δηλ. να διέπονται και αυτές από τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογίας, επίσης δε να ισχύουν και γι' αυτές οι ουσιαστικές και δικονομικές εγγυήσεις των γνήσιων ποινών, υπό την προϋπόθεση ότι οι κυρώσεις αυτές δεν υπολείπονται κατά τη φύση τους σε απαξιολογήτη βαρύτητα αλλά και σε ηθικό στίγμα έναντι των γνήσιων ποινών -π.χ. πρόστιμο μέχρι 50 εκατ. δρχ. για «σοβαρή» ρύπανση της θάλασσας κατ' ά. 13 § 1 β ν. 743/1977 (πρβλ. Π.Δ. Δαγητόγλου, Ατομικά Δικαιώματα, Α', 1991, αρ. 435, σελ. 267, βλ. όμως και Σ.Ε 2322/1983, ΝοΒ 33, 1762). Κατά τα λοιπά όμως οι εν λόγω κυρώσεις διαφοροποιούνται σημαντικά από τις γνήσιες ποινές, διότι συνήθως υπόκεινται σε ανάκληση (π.χ. ως προς τις

ποινές τάξεως: α. 230, 232 ΚΠΔ) και μπορούν να σωρευθούν με γνήσιες ποινές για την ίδια παράβαση (πρβλ. ΑΠ 315/1954, Ποινχρ Δ' 1954, 491). Πάντως ως προς την τελευταία αυτή περίπτωση, προβληματισμός δημιουργούνται για το κατά πόσον συγχωρεῖται η επιβολή μεγάλων διοικητικών ποινών από μη δικαστικά όργανα, σε συνδυασμό μάλιστα με επιβολή γνήσιων ποινών για την ίδια πράξη ή παράλειψη (πρβλ. α. 13 v. 743/1977) ή, ακόμη περισσότερο, παρά την ύπαρξη αθωατικής απόφασης του ποινικού δικαστηρίου, π.χ. για το συναφές με την τελωνειακή παράβαση έγκλημα της λαθρεμπορίας (έτοις δύμως α. 97 § 3 ΤελωνΚ και, συνακόλουθα, ΣτΕ 3398/1989, 2950/1990· πρβλ. γενικότερα Σωτ. Λύτρα, Η έννοια των διοικητικών προστίμων και η συνταγματικότητα της επιβολής τους, 1986, 278επ., 471επ. και N. I. Αμύγδαλος, Ποινχρ ΛΣΤ' 1986, 221επ.).

II. Δικαιολογητικός λόγος της ποινής

5. Δικαιολογητικός λόγος για τον οποίο νομιμοποιείται η κρατική εξουσία να απειλεί, επιβάλλει και εκτελεί ποινές, είναι στη σύγχρονη εποχή η προστασία της κοινωνίας από προσβολές των βασικών της αξιών, των αξιών δηλ. εκείνων που είναι από τη φύση τους θεμελιώδεις για τη συντήρηση και προσαγωγή των αναγκαίων όρων της κοινωνικής συμβίωσης, κατ' επέκταση, δε, για τη στήριξη της έννομης τάξης αλλά και για την προστασία του πολίτη απέναντι στις καταχρήσεις του ποινικού μηχανισμού, σύμφωνα με το πλαίσιο βασικών αξιών του Συντάγματος. Οποιαδήποτε ποιοτική ή ποσοτική απόκλιση από το βασικό αυτό αξιολογικό πλαίσιο είναι, κατά την αριστοτελική ορολογία, μία «παρέκβαση»· (πρβλ. Πολιτ. Δ' 2, 1289 α 29επ.), που στερεί την ποινικοποιητική εξουσία του Κράτους από την ηθική, νομική και κοινωνική της δικαιώση.

III. Σκοποί και λειτουργίες της ποινής

6. Ως προς τους σύγχρονους σκοπούς της ποινής θα πρέπει να τονισθεί ιδιαιτέρως ότι,

ενώ σε παλαιότερες εποχές η ποινική καταστολή διαπνεόταν από ένα συγγόνο χαρακτήρα ανταπόδοσης, τιμώρησης και παραδειγματισμού, αργότερα (και βαθμιδόν) η προσοχή και το ενδιαφέρον εστιάσθηκαν σε άλλους στόχους, περισσότερο ορθολογικούς και ανθρωπιστικούς, με κεντρικό άξονα τη γενική και την ειδική πρόληψη.

7. Στην περίπτωση της γενικής πρόληψης, οι πολλοί (το ευρύτερο κοινό) θεωρείται ότι μπορούν να συγκρατηθούν από την τέλεση εγκλήματος λόγω του εκφοβισμού και του παραδειγματισμού που ασκεί σ' αυτούς, ακόμη και στους «εν δυνάμει» εγκληματίες, η απειλή, επιβολή και εκτέλεση μιας ποινής. Πέρα όμως από αυτήν τη λεγόμενη αρνητική γενική πρόληψη, μέσω της οποίας οι πολίτες εξαναγκάζονται σε ακούσια, έστω, συμμόρφωση με τις διατάξεις του νόμου, ώστε ν' αποφύγουν τις επώδυνες γι' αυτούς συνέπειες από την παράβασή του, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται τα τελευταία χρόνια στη θετική γενική πρόληψη. Με αυτήν την επιδιώκεται η ενσυνείδητη ή αυτοματοποιημένη συμμόρφωση των πολιτών προς τις διατάξεις του νόμου, ως αποτέλεσμα μιας βαθύτερης πεποίθησης για την ορθότητά τους, λόγω ανταπόκρισης των διατάξεων αυτών με τη «φύση των πραγμάτων» ή/και με αντίστοιχες κοινωνικοθικές αξίες (διαπαιδαγωγική ή κοινωνικοποιητική λειτουργία της γενικής πρόληψης: J. Andenaes, Punishment and Deterrance, Michigan 1974· Κ.Δ. Σπινέλλη, Η γενική πρόληψη των εγκλημάτων, 1982, 172επ., 176).

8. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση της ειδικής πρόληψης, διακρίθηκαν ήδη από τον περασμένο αιώνα τρεις ειδικότερες μορφές της, που δλες στοχεύουν στην πρόληψη (αποτροπή) τελεσης νέων εγκλημάτων εκ μέρους του συγκεκριμένου εγκληματήσαντος ατόμου, αλλά διαφοροποιούνται ως προς τις ανάγκες ειδικότερης μεταχείρισης του κάθε εγκληματία: απλός εκφοβισμός για ελαφρές περιπτώσεις εγκληματών· βελτιωτική μεταχείριση και αγωγή για όσους ρέπουν στο έγκλη-

μα αλλά είναι θελτιώσιμοι, και αδρανοποίηση (π.χ. μακροχρόνια κάθειρξη) για τους αθελτίστων καθ'έξη ή κατ'επάγγελμα εγκληματίες (*Fr. v. Liszt στην Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 3:1883, 1-47).

Πάντως, από 25είς αμφισβητείται η αξία της θελτιωτικής μεταχείρισης και στη θέση της διακρύσσεται η ανάγκη για περισσότερο σεβασμό της προσωπικότητας και των ατομικών δικαιωμάτων όσων τελικά καθίσταται αναπόφευκτος ο εγκλεισμός σε φυλακή, χωρίς δηλ. την υποβολή των κρατουμένων σε προγράμματα αναγκαστικής αγωγής ή μεταχείρισης.

9. Περαιτέρω η ποινή, επικειρώντας ν' ανοίξει ένα διάλογο με τον εγκληματία ως καταλογιστό άτομο και να επιρρίψει σ' αυτόν μια κοινωνικοποιηκή μορφή για την εν δυνάμει ή τελεσμένη πράξη του, έχει ως κεντρικό άξονα λειτουργίας της τον καταλογισμό σε ενοχή του δράστη και επικειρεί κατά κάποιο τρόπο να «ισοφαρίσει» με ένα «κακό» την ενοχή του για την πράξη αυτή (εξισωτική λειτουργία της ενοχής). Με την ενθόργω λειτουργία λοιπόν όχι μόνο προσδιορίζονται τα όρια έως τα οποία μπορεί κατ' αρχήν να φθάσει η τιμώρηση του εγκληματία σύμφωνα με την ποινή που του «αξίζει», αλλά και αποκαθίσταται η κοινωνικοποιηκή τάξη αξιών και η εμπιστοσύνη προς το δικαιικό σύστημα που κλονίζονται ή μπορεί να κλονισθούν από το έγκλημα, σε βαθμό ώστε πολλοί ν' αντιμετωπίζουν την εξισωτική λειτουργία της ενοχής ως σκοπό της ποινής (πρβλ. G. Jakobs, *Strafrecht. Allg. Teil*, 1983, σελ. 399).

10. Είναι προφανές ότι οι πιο πάνω σκοποί της ποινής, λόγω της παράδολης ωφελιμότητάς τους, πρέπει να επιδιώκονται όλοι μαζί ταυτόχρονα και να εναρμονίζονται συνθετικά, ανάλογα με τις επιμέρους λειτουργικές ανάγκες της ποινής στα διάφορα επίπεδα της (ενωτικές ή διανεμητικές θεωρίες περί ποινής - πρβλ. Αλ. Κατσαντώνη, *Ποινικόν Δίκαιον*, τ. Β', 1978, σελ. 42επ. και N. E. Κουράκη, *Ποινική Καταστολή*, 1997³, σελ. 11επ.).

11. Έτσι, στο νομοθετικό επίπεδο ή επίπεδο της ποινικής απειλής επιδιώκεται προπάντων η γενική πρόληψη, ενώ σημαίνοντα ρόλο διαδραματίζει και η εξισωτική λειτουργία της ενοχής (προσδιορισμός ανωτάτων και κατωτάτων πλαισίων ποινής, νομοθετική επιμέτρηση της ποινής, π.χ. με συνεκτίμηση ελαφρυντικών περιστάσεων κατ' α. 84 ΠΚ). Στο δικαιαστικό επίπεδο ή επίπεδο επιβολής (κατάγνωσης) της ποινής, την κυριότερη επίδραση ασκεί η ειδική πρόληψη, με την έννοια ότι η επιβαλλόμενη από το δικαστήριο ποινή πρέπει να στοχεύει ιδίως στην κοινωνική ενσωμάτωση του δράστη, ή τουλάχιστον στην αποτροπή τελεσης έκ μέρους του νέων σξιδόποινων πράξεων. Κάποια (περιορισμένη έστω) αξία μπορεί, πάντως, να έχει εδώ και η γενική πρόληψη (καταδεικνύεται η σοβαρότητα της ποινικής απειλής και διαπαιδαγωγούνται οι πολίτες στις ισχύουσες κοινωνικοποιηκές αξίες), ενώ πεδίο εφαρμογής διανοίγεται και για την εξισωτική λειτουργία της ενοχής, ιδίως από την πλευρά της δικαιαστικής επιμέτρησης της ποινής (με βάση τα κριτήρια του α. 79 ΠΚ) και της επανόρθωσης –μέσω μιας «δίκαιαις» ποινής– της διαταραχθείσας κοινωνικοποιηκής τάξης. Τέλος στο σωφρονιστικό επίπεδο ή επίπεδο έκπτosis της ποινής κυριαρχεί και πάλι η ειδική πρόληψη, αλλά με περιορισμούς από τη γενική πρόληψη και την εξισωτική λειτουργία της ενοχής, ιδίως ως προς την ανάγκη αποφυγής ποινών που εκτίονται κατά τρόπο σκανδαλωδώς επιεική ή που, αντίστροφα, στηρίζονται σε καταναγκαστική μεταχείριση του κρατουμένουν.

IV. Τα είδη των ποινών κατά το Ελληνικό Δίκαιο

12. Σύμφωνα με τον ισχύοντα στην Ελλάδα Ποινικό Κώδικα, οι ποινές διακρίνονται σε κύριες (αυτές δηλ. που επιβάλλονται αυτοτελώς) και σε παρεπόμενες (αυτές δηλ. των οποίων η επιβολή προϋποθέτει την προπογούμενη επιβολή μιας κύριας ποινής).

A. Θανατική ποινή

13. Κύρια ποινή είναι εν πρώτοις η θανατική ποινή, που έως την κατάργησή της με τον ν. 2172/1993, απειλέτο κατά κανόνα διασευκτικά με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης και επιβαλλόταν αντί γι' αυτήν μόνο κατά τις προϋποθέσεις του ά. 86 ΠΚ. Σημειώνεται ότι η θανατική ποινή από το 1972 και έως την κατάργησή της, ακόμη και όταν απαγγελλόταν από τα δικαστήρια, δεν εξετελέτο, αλλά μετατρεπόταν αυτοδικαίως σε ισόβια κάθειρξη μετά τριετία αφότου η καταδικαστική απόφαση γινόταν αμετάκλητη (ά. 96 ν. 1851/1989).

Παρά την κατάργηση της θανατικής ποινής στην Ελλάδα και σε άλλες προηγμένες κοινωνίες κατά τη μεταπολεμική περίοδο, πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι εξακολουθούν ακόμη να τάσσονται υπέρ της επαναφοράς της, ιδίως μάλιστα όταν η βαριά εγκληματικότητα εμφανίζεται αυξημένη. Από την άλλη πλευρά, σθεναρή είναι και η αμφισβήτηση της από εκείνους που την αντιμάχονται, έτοις ώστε ακόμη και σήμερα τα επικειρήματα υπέρ και κατά της θανατικής ποινής να μην οδηγούν εύκολα σε κάποιο συμπέρασμα. Ειδικότερα, από την άποψη της ορθότητας στην απειλή και επιβολή της θανατικής ποινής, το κυριότερο επικείρυμα των αντιπάλων της είναι ότι μία φιλελεύθερη και δημοκρατική Πολιτεία, εφ' όσον θεωρεί ως υπέρτατο σκοπό υπάρξεως της τον άνθρωπο (πρβλ. ά. 2 § 1 Συντ.), δεν έχει δικαίωμα ούτε να επιβάλει ποινή που πλήπτει το ύψιστο αιγαθό του ανθρώπου, δηλ. τη ζωή του, ούτε και να προχωρήσει στη θανάτωση αυτού του ανθρώπου κάριν του εκφοβισμού ή παραδειγματισμού άλλων πολιτών (πρβλ. Γ.Α. Μαγκάκη, άρθρο στην εφημ. "Το Βήμα" της 16.12.1979, σελ. 6 άλλα και Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, 1995⁴, σελ. 87επ.).

Ακόμη και όταν πρόκειται για επικίνδυνους εγκληματίες (δολοφόνους, στασιαστές ή προδότες), τα εγκλήματά τους θεωρείται ότι δεν δικαιολογούν ούτε αντισταθμίζουν την εν ψυ-

χρώ και οργανωμένη θανάτωσή τους από τα όργανα της Πολιτείας, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού η Πολιτεία ενεργεί έτσι παραγνωρίζοντας τον πρωταρχικό σκοπό της ποινής για κοινωνική επανένταξη του εγκληματία, τη γενικότερη πιθικοποιητική της αποστολή και τις ενδεχόμενες ευθύνες της στη δημιουργία εγκληματιών.

14. Συνήθως στην επικειρηματολογία αυτή αντιτάσσεται ότι η Πολιτεία έχει το δικαίωμα να τιμωρεί τους εγκληματίες (δολοφόνους) με ανταποδοτικό τρόπο, διότι το δικαίωμα αυτό απορρέει από την ίδια την ίδεα της Δικαιοσύνης (Καντ, *Metaphysik der Sitten, Rechtstlehre*, 1798, II. Teil, I. Abschnitt, E) και της αποκατάστασης του δικαίου (Ηέλη, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1821, §§ 99, 100) ή ακόμη από το γεγονός ότι ο εγκληματίας με την πράξη του γίνεται εχθρός της κοινωνίας και παύει επομένως να ισχύει γι' αυτόν το λεγόμενο «κοινωνικό συμβόλαιο» (Rousseau, *Du contrat social*, 1762, II, V).

Επίσης προβάλλεται το αντεπιχείρημα ότι η Πολιτεία, στην προκειμένη περίπτωση ενεργεί σε κατάσταση ανάγκης ή νόμιμης άμυνας και ότι δικαιούται, άρα, να θυσίαζε τη ζωή των πολιτών της για τη διαφύλαξη ενός υπέρτερου συμφέροντος, δηλ. του συμφέροντος της κοινωνικής ευταξίας και ειρήνης, όπως ακριβώς θυσίαζε τους στρατιώτες της για την υπεράσπιση των συνόρων. Ο τελευταίος όμως αυτός ισχυρισμός, πέρα από τις επικίνδυνες ακρότητες στις οποίες μπορεί να οδηγήσει με μία αυταρχική ερμηνεία της έννοιας του «υπέρτερου συμφέροντος», δεν φαίνεται να ευσταθεί και από δύο άλλες πλευρές: ούτε δηλ. ο ανεπιθύμητος και αναπόφευκτος, ίσως, θάνατος των στρατιωτών από τα πυρά του εχθρού μπορεί να συγκριθεί με την πιθελημένη και προμελετημένη θανάτωση του καταδίκου από την ίδια την Πολιτεία του, ούτε και η θανατική ποινή αποτελεί τη μόνη και αλάνθαστη άμυνα της πολιτείας κατά του εγκληματία (έστω και δολοφόνου), αφού υπάρχει πάντοτε η δυνατότη-

τα επιβολής άλλων «αχροστευτικών» ποινών, όπως η ισόβια κάθειρξη, και μάλιστα χωρίς να συντρέχει κίνδυνος ανεπανόρθωτων δικαστικών πλανών λόγω καταδίκης και εκτελέσεως αθώων.

B. Η ποινή κατά της ελευθερίας

15. Κύριες ποινές είναι περαπέρω οι λεγόμενες στερπτικές της ελευθερίας ή, κατ' ορθότερην διατύπωση, περιοριστικές της ελευθερίας (πρβλ. ά. 82 ΠΚ κατά την τροποποίησή του με το ά. 2 v. 1941/1991), δεδομένου ότι οι σύγχρονες σωφρονιστικές τάσεις προωθούν τρόπους έκπισης αυτής της ποινής που δεν αποκόπουν τελείως τον κρατούμενο από τον κοινωνικό του περίγυρο, ούτε τον αποστροφούν από τα θεμελιώδη δικαιώματά του, αλλ' απλώς ρυθμίζουν τους όρους και τις συνθήκες περιορισμού της προσωπικής του ελευθερίας μέσα στο κατάστημα κράτησης ή και, κατ' εξαίρεση, έξω από αυτό. Οι περιοριστικές ποινές της ελευθερίας διακρίνονται σε συνήθεις και ιδιάζουσες (πρβλ. N. Χωραφά, Ποινικόν Δίκαιον, 1978⁹, σελ. 51). Συνήθεις ποινές, με τις οποίες αντιμετωπίζονται οι τρέχουσες περιπτώσεις εγκληματιών, είναι η κάθειρξη (ισόβια ή πρόσκαιρη με διάρκεια 5-20 χρόνια) για τα κακουργήματα, η φυλάκιση (με διάρκεια 10 ημερών - 5 χρόνια) για τα πλημμελήματα και η κράτηση (με διάρκεια, κατά κανόνα, μίας ημέρας έως ένα μήνα) για τα πτάσματα (ά. 18, 52επ. ΠΚ). Εξ άλλου, για ειδικές κατηγορίες εγκληματιών με ιδιόμορφη προσωπικότητα και με ανάγκη ιδιαίτερης ποινικής μεταχείρισης, ο ΠΚ προβλέπει τις λεγόμενες ιδιάζουσες ποινές κατά της ελευθερίας, που είναι οι ακόλουθες τρεις: Η κάθειρξη αόριστης διάρκειας των καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα υπότροπων ή μη υπότροπων επικίνδυνων εγκληματιών (ά. 90επ. ΠΚ), ο περιορισμός αόριστης διάρκειας σε ψυχιατρικό κατάστημα των επικίνδυνων εγκληματιών με ελαπτωμένο καταλογισμό (ά. 38επ. ΠΚ) και ακόμη, ο περιορισμός σκεπτικά αόριστης διάρκειας σε σωφρονιστικό κατάστημα των εφήβων παραβα-

τών (πλικίας 12-17 ΠΚ) κατά τις προϋποθέσεις του ά. 127 ΠΚ.

16. Ας σημειωθεί ότι στη σύγχρονη εποχή η ποινή κατά της ελευθερίας, μολονότι εξακολουθεί τυπικά να επιβάλλεται ακόμη για κάθε, σχεδόν, ειδους έγκλημα, από το πλέον ασπρομαντί έως -κατ' αρχήν- το πλέον σοβαρό, στην ουσία έχει υποσκελισθεί τελείως από τον τρόπο με τον οποίο αποτίεται και ο οποίος, συνήθως, εμφανίζει για περιπώσεις φυλάκισης έως δύο έτη δύο εναλλακτικές δυνατότητες παραμονής εκτός φυλακής, υπό τον όρο, όμως, ότι οι δυνατότητες αυτές αρκούν για ν' αποτρέψουν το δράστη από την τέλεση άλλων αξιόποιων πράξεων: Υπάρχει δηλ. αφενός η δυνατότητα μετατροπής της ποινής αυτής σε χρηματική και σε παροχή κοινωφελούς εργασίας και αφετέρου η δυνατότητα αναστολής της ποινής φυλάκισης υπό όρο (αντίστοιχα, ά. 82 και 99επ. ΠΚ). Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τα διαθέσιμα στοιχεία (1993), επί συνόλου 86.803 καταδίκασθέντων για πλημμελήματα και κακουργήματα, ποσοστό 11,66% έτυχαν υπ' όρον αναστολής της ποινής τους, ποσοστό 5,67% καταδικάσθηκαν αυτοτελώς σε χρηματική ποινή, ενώ το ποσοστό των νεοεισελθόντων τελικά σε κατάστημα κράτησης δεν φαίνεται να υπερέβη το 5,25% (πρβλ. Ε-ΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιοσύνης έτους 1993, Αθήνα 1996, σελ. 56 και 119 -δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία για τον αριθμό των ποινών κατά της ελευθερίας που μετατρέπονται σε χρηματικές κατ' ά. 82 ΠΚ, αλλά σύμφωνα με ορισμένους υπολογισμούς το σχετικό ποσοστό φθάνει το 96% ή 97%, τουλάχιστον για τα έτη 1980 και 1982 αντίστοιχα -βλ. Δ. Σπινέλλη, Η μετατροπή: εξαγορά ή χρηματική ποινή; μελέτη στον Τιμωτικό Τόμο: Μνήμη Χωραφά, Γάφου, Γαρδίκα, τ. Α', 1986, 205-228: 212). Επιπλέον, στους περισσότερους από τους καταδίκασθέντους (90,28% το 1993), αλλά και στους εγκλειόμενους στα καταστήματα κράτησης με ποινή φυλάκισης (42,83% επί του συνόλου των νεοεισελθόντων καταδίκων σε φυ-

λακή το 1993), η επιβαλλόμενη ποινή δεν υπερβαίνει τους 12 μήνες και άρα εμπίπτει σαφέστατα στο πλαίσιο των μετατρέψιμων σε χρήμα ποινών κατ' α. 82 § 1 ΠΚ (θλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιοσύνης, έτους 1993, σελ. 56 και 121-122).

17. Η εικόνα αυτή της συρρίκνωσης που εμφανίζουν στην πράξη οι ποινές κατά της ελευθερίας αποτελεί ίσως το τελευταίο στάδιο εξέλιξης αυτών των ποινών και ανάγεται κυρίως στα αρντικά αποτελέσματα που διαπιστώθηκε ότι συνεπάγεται ο εγκλεισμός ενός ανθρώπου στη φυλακή. Άλλωστε ο θεσμός της φυλάκισης ως ποινής είναι σχετικά νέος και δεν υπήρξαν πολλές ευκαιρίες στο παρελθόν να δοκιμασθεί η αποτελεσματικότητά του.

18. Πράγματι, στην αρχαιότητα και έως την εποχή των Διαφωτιστών, η φυλάκιση χρησιμοποιούνταν είτε ως βοηθητικό, εξασφαλιστικό μέσο για τις ανάγκες της ποινικής διαδικασίας (κράτηση υποδίκων και μελοθανάτων, «μετατροπή» μιας χρηματικής ποινής που δεν μπορούσε να πληρωθεί, εξαναγκασμός του οφειλέτη να πληρώσει τα χρέα του) είτε ως υποκατάστατο της θανατικής και της σωματικής ποινής (θανάτωση με ασπίδα, μαρτυρική διαμονή ή και φυσική εξόντωση των καταδίκων λόγω των άθλιων συνθηκών κράτησής τους στις φυλακές). Με τους Διαφωτιστές επιπτήθηκε η Θέσπιση ποινών που να είναι σκληρές μεν, αλλά μόνο κατά το αναγκαίο μέτρο της πρόληψης νέων εγκλημάτων από το δράστη ή τους άλλους κοινωνούς. Κρίθηκαν έτσι προτιμότερες οι ποινές που εξασφάλιζαν διαφρή εκφοβιστική δύναμη και μεγάλη δυνατότητα κλιμάκωσής τους σύμφωνα με το θαθμό ιθικής απαξίας του κάθε εγκλήματος. Τα πλεονεκτήματα αυτά παρουσιάζει προπάντων η ποινή της φυλάκισης και γενικότερα η ποινή κατά της ελευθερίας, που καθιερώθηκε σύντομα ως κύρια δημόσια ποινή και μάλιστα με κύριο σκοπό το σωφρονισμό του εγκληματία.

19. Βαθμαία δόμως, και ιδίως από τα τέλη του 19ου αι., διαπιστώθηκε ότι η ποινή πα-

ρουσίζει κατά την εφαρμογή της σοβαρά μειονεκτήματα, όπως είναι ιδίως η απόσπαση του κρατουμένου από τον οικογενειακό και ειαγγελματικό του περίγυρο, η απόκτηση από τον κρατούμενο μέσα στη φυλακή ακοινωνικών ή και αντικοινωνικών έξεων (κατανάλωση τοξικών ουσιών, ομοφυλοφιλία, αδράνεια και «θεσμωτηριοφιλία», - πρβλ. Μ.Ν. Μπακατσούλα, Γενικά Αρχαί Σωφρονιστικής, 1971, 148, 177), η εκμάθηση γενικότερα από τον κρατούμενο του εγκλήματος ως τρόπου ζωής και βιοπορισμού, λόγω της συναναστροφής με τους άλλους εγκληματίες και των επαγγελματικών αδιεξόδων στα οποία ωθείται ο κρατούμενος μετά την αποφυλάκισή του κ.λπ. (πρβλ. Ν.Ε. Κουράκη, υπ'άρθρ. 51, σελ. 78επ., υπ' άρθρο 53, σελ. 100επ. στο έργο «Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα», Αθήνα, Αφοί Π. Σάκκουλα, 1993). Πέρα όμως από τα μειονεκτήματα αυτά, που αφορούν τον τρόπο εφαρμογής της, η φυλάκιση δημιούργησε προβλήματα ακόμη και εκεί όπου εφαρμόσθηκε με τρόπο άψογο, αφού, όπως σωστά παρατηρήθηκε, ούτε μπορεί να μάθει κανείς να ζει ελεύθερα κάτω από συνθήκες στέρησης της ελευθερίας του, ούτε και να ζει ιθικά μέσα σε κατάσταση συγχρωτισμού με εγκληματίες (Κ.Γ. Γαρδίκα, Εγκληματολογία, τ. Γ', Σωφρονιστική, 1965³, σελ. γ').

20. Ενόψει των διαπιστώσεων αυτών σπειώνεται κατά τα τελευταία χρόνια μια αναγίτηση διαδικασιών και ποινών που θα μπορούσαν να αποτρέψουν το στίγματο του εγκληματία και τον εγκλεισμό του στη φυλακή, ιδίως μάλιστα όταν η αξιόποινη πράξη του είναι μικρής ή μέσης σημασίας. Στις περιπώσεις αυτές προτιμώνται μέτρα που υποκαθιστούν τη φυλάκιση, ή τουλάχιστον τη μετριάζουν, όπως π.χ. ο κατ' οίκον περιορισμός, ο θεσμός της «κοινωφελούς εργασίας» κ.λπ. (θλ. αναλυτικά στη «Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα», δ.π., υπ' άρθρο 53, σελ. 106επ.).

Άλλα και όταν κριθεί από το δικαστήριο ότι

η επιβολή και έκτιση της ποινής της φυλάκισης είναι απολύτως αναγκαία, ως ultimum remedium, για την αποτροπή του δράστη από την τέλεση νέων εγκλημάτων, καταβάλλεται πάντως ιδιαίτερη προσπάθεια (ή, τουλάχιστον, πρέπει να καταβάλλεται), ώστε ο εγκλησμός στη φυλακή να είναι σύμφωνος με τις κατευθυντήριες αρχές που εμπεριέχονται στον Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (v. 1851/1989), στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες 1987 και στα άλλα βασικά κείμενα που οριθετούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κρατουμένων.

Γ. Η ποινή σε χρήμα

21. Τέλος, κύριες ποινές είναι οι ποινές σε χρήμα, δηλ. ειδικότερα η χρηματική ποινή (50.000-5.000.000 δρχ.) για τα πλημμελήματα και το πρόστιμο (10.000-200.000 δρχ.) για τα πταίσματα (ά. 18,57 ΠΚ). Οι ποινές σε χρήμα απειλούνται στον ΠΚ μόνο κατ' εξαίρεση και δη για ορισμένες αξιόποινες πράξεις, δη π.χ. εγκλήματα περί το νόμισμα (ά. 207, 209, 211 ΠΚ) ή εφόσον συντρέχουν ιδιαίτερες (επιβαρυντικές) περιστάσεις στο πρόσωπο του δράστη (π.χ. εγκλήματα από φιλοκέρδεια, κατ' ά. 81 ΠΚ). Η επιμέτρηση των ποινών σε χρήμα γίνεται κατά τις προϋποθέσεις του ά. 80 ΠΚ και χωρίς σαφή διάκριση του αριθμού των ημερών ποινής και του ύψους της κάθε πμέρας ποινής, όπως αντίθετα συμβαίνει σε ορισμένες σκανδιναβικές και γερμανόφωνες χώρες –πρβλ. § 40 γερμΠΚ και αναλυτικές αναπτύξεις του γράφοντας σια «Ποινικά Χρονικά» Λ' 1980, 701-704).

22. Η ποινή σε χρήμα εμφανίζει ευρύτατη διάδοση στις σύγχρονες ανεπιυγμένες κοινωνίες, κατ' αντίθεση προς δι τι συνέβαινε στο παρελθόν, οπότε κυριαρχούσαν οι εκτιμονες ποινές κατά της ελευθερίας. Έτσι π.χ. στην Ελλάδα, ενώ κατά την περίοδο 1911-1913 οι επιβληθείσες τότε χρηματικές ποινές αποτελούσαν μόνο το 1,86% του συνόλου των επιβληθεισών ποινών (πρβλ. Κ. Γ. Γαρδίκα, Σω-

φρονιστική, 1965³, σελ. 167), πότε στις ημέρες μας οι επιβαλλόμενες χρηματικές ποινές φθάνουν το 17,52% (5,67% αυτοτελώς και 11,85% μαζί με ποινές κατά της ελευθερίας, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του 1993: ΕΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιοσύνης έτους 1993, σελ. 56 και 112), ενώ και οι ποινές κατά της ελευθερίας, όπως σημειώθηκε πότε υπολογίζεται ότι μετατρέπονται σε χρηματικές πρόστιμα κατά ποσοστό 96-97%.

23. Η εντυπωσιακή αυτή διάδοση των ποινών σε χρήμα δεν είναι θετική αύστη με τη γενικότερη βελτίωση των όρων διαβίωσης στις σύγχρονες κοινωνίες (με αποτέλεσμα να μη παρουσιάζεται πλέον πρόβλημα πληρωμής αυτών των ποινών), τη διόγκωση, σε νομοθετικό επίπεδο, των ελαφράς μορφής ποινικών παραβάσεων (οι οποίες βεβαίως δεν μπορούν ν' αντιμετωπίζονται με εκτίμενη ποινή κατά της ελευθερίας) και τη σταδιακή μεταβολή των αντιλήψεων ως πρώτος τους σκοπούς της αντεγκληματικής ποδηπικής (εξανθρωπισμός των ποινικών κυρώσεων, ορθολογική αξιοποίηση του ανθρώπινου παραγωγικού δυναμικού). Ο κύριος λόγος, όμως, αυτής της σύγχρονης εξέλιξης ως προς τις ποινές σε χρήμα θα πρέπει να αναζητηθεί στα ίδια τα πλεονεκτήματα των ποινών αυτών, που αποτελούν άλλωστε την αντίστροφη όψη των μειονεκτημάτων της ποινής κατά της ελευθερίας, όπως αυτά εκτέθηκαν ανωτέρω (παρ. 19). Μολονότι, δηλ., ο δράστης μιας αξιόποινης πράξης που τιμωρείται με ποινή σε χρήμα αισθάνεται κατά κανόνα επάνω του το χαρακτήρα της ποινής ως επώδυνον και στιγματιστικό κακού (μείωση της περιουσίας, θιθική αποδοκιμασία, ποινικό μπρώ), ταυτόχρονα δεν αποστάται από τον οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό του περίγυρο, ούτε παραμένει παραγωγικά αδρανής ή εκτεθειμένος στην επιρροή άλλων εγκληματιών, αλλ' αντιθέτως συνεχίζει κανονικά τη ζωή του και επιπλέον παρέχει στο κρατικό ταμείο ένα σημαντικό περιουσιακό όφελος, πρώτον λόγω της χρηματικής ποινής που

καταβάλλει και δεύτερον λόγω του ότι το δημόσιο δεν χρειάζεται να υποθίληθεί σε έξοδα για τη διαμονή, διατροφή και φύλαξη του μέσα σε φυλακή.

24. Από την άλλη όμως πλευρά, η χρηματική ποινή εμφανίζει και προφανή μειονεκτήματα, εκ των οποίων το σοβαρότερο είναι η ανιστονημένη μεταχείριση που ενδέχεται να υποστούν για την ίδια αξιόποινη πράξη ένας πτωχός και ένας εύπορος πολίτης: Ο τελευταίος πληρώνει κάποιο ποσό (ίσως μάλιστα μηδαμινό σε σχέση με την περιουσία του) και απαλλάσσεται έτσι κάθε άλλης συνεπείας, ενώ ο πρώτος, για λόγους ίσως ανεξάρπτους της θελητήσης του, αναγκάζεται να υποφέρει την ταλαιπωρία μιας, σύντομης έστω, φυλάκισης. Αποτέλεσμα είναι να προσβάλλεται έτσι η αρχή της ισότητας (ά. 4 Συντ.) και παράλληλα να ενθαρρύνεται έως ένα βαθμό π. αλαζονία των ισχυρών (πρβλ. N.E. Κουράκη, Ποινική Καταστολή, 1997³, σελ. 308επ.).

25. Βεβαίως ο νομοθέτης έχει λάβει αρκετά μέτρα για τον περιορισμό αυτών των ανισοτήτων, όπως π.χ. την προσαρμογή από το δικαστή της ποινής στις οικονομικές δυνατότητες και ανάγκες του καταδικαζόμενου και της οικογένειάς του (ά. 80§1 και 82§3 ΠΚ) και τη δυνατότητα καταβολής μιας χρηματικής ποινής σε δύσεις (ά. 3§5 ν.δ. 356/1974 «περί Κώδικος Εισπράξεως Δημόσιων Εσόδων»). Στην πράξη όμως οι διατάξεις αυτές δεν φαίνεται να τυγχάνουν εφαρμογής. Μάλιστα για την είσπραξη της χρηματικής ποινής, π οποία θεωρείται –όπως και τα δικαστικά έξοδα– δημόσιο έσοδο, επιτρέπεται κατάσχεση της περιουσίας του οφειλέτη και προσωπική κράτηση (πρβλ. αναλυτικά N.E. Κουράκη, Συστηματική Ερμηνεία, ανωτ., υπ' άρθρο 57, αριθ. 7 επ., σελ. 155 επ.).

26. Έως το 1970 για τον προσδιορισμό των ποινών σε χρήμα ίσχυε το σύστημα του υπολογισμού σε μεταλλικές δραχμές, η αξία των οποίων μπορούσε να καθορίζεται εύκολα, ιδίως σε περιόδους καλπάζοντος πληθωρι-

σμού, με διατάγματα έπειτα από πρόταση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Οικονομικών (βλ. προϊσχύσαν ά. 474 ΠΚ). Έκτοτε όμως εισήχθη το σύστημα του υπολογισμού σε κυκλοφορούσες δραχμές, αν και παράλληλα διατηρήθηκαν σε ισχύ, με το ά. 2§2 ν.δ. 790/1970, οι διατάξεις ορισμένων ειδικών ποινικών νόμων, με τις οποίες καθορίζεται το ποσό των ποινών σε χρήμα με ιδιαίτερο τρόπο, συνήθως δηλ. ως πολλαπλάσιο της προσγενόμενης ζημίας, αξίας ζώων, απειληθείσας θλάβης κ.λπ. (π.χ. σε περιπτώσεις ζωοκλοπής, αδικημάτων κατά του εθνικού νομίσματος, τελωνειακών αδικημάτων κ.λπ.). Σημειώνεται ότι στις απαγγελλόμενες χρηματικές ποινές επιβάλλονται, με διατάξεις αμφίβολης συνταγματικότητας, και προσαυξήσεις υπέρ διαφόρων ταμείων ή φορέων, που φθάνουν έως το 92% της αρχικώς επιβληθείσας ή μετατραπείσας ποινής (ά. 24 ν.δ. 2145/1993), με αποτέλεσμα το ποσό που καταβάλλει τελικά ο καταδικαζόμενος να είναι σχεδόν διπλάσιο της ποινής που του επιβλήθηκε!

27. Σύμφωνα με ρητή διάταξη του νόμου (ά. 58 ΠΚ), με τον θάνατο του καταδικαζόμενου διαγράφονται οι χρηματικές ποινές και τα πρόστιμα και σε καμμία περίπτωση δεν εκτελούνται εναντίον των κληρονόμων του. Η ρύθμιση εξηγείται βεβαίως από τη γενικότερη αρχή του ποινικού δικαίου ότι η ποινή είναι αυστηρά προσωποπαγής, επιβάλλεται δηλ. μόνο στο δράστη συγκεκριμένου εγκλήματος. Πάντως ο νομολογία των δικαστηρίων δέχεται ότι τα τέλη και πρόστιμα που επιβάλλονται από διοικητικές αρχές, π.χ. σε περιπτώσεις τελωνειακών ή τροχαίων παραβάσεων, έχουν χαρακτήρα «διοικητικών χρηματικών κυρώσεων» και επομένως δεν αποσθέννυνται με το θάνατο του προσώπου στο οποίο επιβλήθηκαν, αλλά βαρύνουν τους κληρονόμους, ως χρέον της κληρονομίας, κατ' ά. 1710 ΑΚ (πρβλ. ΑΠ 1714/1981, 30: 1982, 1065).

Δ' Οι παρεπόμενες ποινές

28. Εκτός από τις ανωτέρω κύριες ποινές, ο

ΠΚ προβλέπει παρεπόμενες ποινές (ά. 59 επ. ΠΚ), καθώς επίσης μέτρα ασφαλείας (ά. 69 επ. ΠΚ) και μέτρα για τους ανθλικους παραβάτες (ά. 122 επ. ΠΚ). Παρεπόμενες ποινές είναι η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων κατ' α. 59 επ. ΠΚ, η απαγόρευση άσκησης επαγγελματος για την ενάσκηση του οποίου απαιτείται ειδική άδεια της αρχής (π.χ. ιατρός, φαρμακοποιός, αρχιτέκτων), εφόσον η αξιόποινη πράξη τελέσθηκε κατά βαρεία παράβαση των καθηκόντων τού εν λόγω επαγγελματος (ά. 67 ΠΚ), η δημασίευση της (κατα)δικαστικής απόφασης (ά. 68 ΠΚ), και η δημευση αντικειμένων που έχουν σχέση με την αξιόποινη πράξη, κυρίως δηλ. τα προϊόντα του εγκλήματος (π.χ. κλοπιμαία) ή τα εργαλεία του εγκλήματος (π.χ. διαρρηπτικά εργαλεία) (ά. 76§1 ΠΚ). Παρεπόμενες ποινές θεμοσθεούνται και σε ειδικούς ποινικούς νόμους, με κυριότερη την ποινή του εκτοπισμού κατ' α. 106 ν. 1165/1918 (Τελωνειακός Κώδικας). Πάντως η σημασία των παρεπομένων ποινών στη νομολογία μας υπήρξε ανέκαθεν περιορισμένη και με εμφανή φθίνονσα τάση. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι κατά τα διαθέσιμα σποικεία του 1993, το σύνολό τους δεν ξεπέρασε τις 288 (δηλ. 282 αποστερήσεις πολιτικών δικαιωμάτων και 6 απαγορεύσεις άσκησης επαγγελματος). Μειωμένη πρακτική σημασία εμφανίζουν επίσης και οι λεγόμενες ιδιάσουσες ποινές κατά της ελευθερίας (10 περιπτώσεις περιορισμού σε ψυχιατρικό κατάστημα και 60 περιπτώσεις σωφρονιστικού περιορισμού για το 1993) (βλ. αναλυτικά: ΕΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιοσύνης έτους 1993, σελ. 112 και 60).

E' Τα μέτρα ασφαλείας

29. Τέλος, σκόπιμο είναι να αφιερωθούν ορισμένες αναπτύξεις και στα μέτρα ασφαλείας, τα οποία μολονότι δεν αποτελούν ποινές με την καθιερωμένη έννοια του όρου, δύναται να κατατάξει το ελληνικό ποινικό δίκαιο ποινικές κυρώσεις ισότιμες με τις κύριες ποι-

νές, τις οποίες συχνά συμπληρώνουν ή και αναπληρώνουν λεπτουργικά.

Από τον Ελληνικό Ποινικό Κώδικα προβλέπονται κατά πρώτον μέτρα ασφαλείας που στερούν την ελευθερία: η φύλαξη των ακαταλόγιστων επικινδυνών εγκληματιών σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα για «όσο χρόνο ο επιβάλλει η δημόσια ασφάλεια» (ά. 70§2 ΠΚ), η εισαγωγή σε θεραπευτικό κατάστημα των αλκοολικών και τοξικομανών έως δύο χρόνια μετά την απότιση της ποινής (ά. 71 ΠΚ) ή, σύμφωνα με νεότερη νομοθετική ρύθμιση (ά. 14 και ά. 26 ν. 1729/1987, δύναται ισχύουν), και πριν από την απότιση οποιασδήποτε ποινής ή στη θέση αυτής καθώς και η παραπομπή σε κατάστημα (αναγκαστικής) εργασίας ατόμων που καταδικάσθηκαν για πράξη αναγόμενη σε «ψυχοπονία ή ροπή για άτακτη ζωή», κατά τις ειδικά από το νόμο καθοριζόμενες περιπτώσεις (ά. 72 ΠΚ· πρβλ. ΓνμδΕΙσΑΠ 16/1968, ΠΧρ ΙΗ' 313). Περαιτέρω προβλέπονται από τον ΠΚ και τα εξής μέτρα ασφαλείας: η απαγόρευση της διαμονής του καταδικασμένου σε ορισμένο τόπο ή τόπους, εφόσον το δικαστήριο κρίνει ότι η διαμονή αυτή «προκαλεί συγκεκριμένο κίνδυνο για τη δημόσια τάξη» (ά. 73§1 ΠΚ) –π.χ. σε περίπτωση εγκλημάτων κατά της γενετίσιας ελευθερίας για τα οποία υπάρχουν φόβοι αντεκδικήσεων, η (δικαστική) απέλαση από τη χώρα ενός αλλοδαπού και, ακόμη, η δημευση αντικειμένων που έχουν σχέση με το έγκλημα, εφόσον από αυτά προκύπτει κίνδυνος για τη δημόσια τάξη (π.χ. παραχαραγμένα νομίσματα και μηχανήματα παραχάραξης) (ά. 76§2 ΠΚ). Τονίζεται ότι η επιβολή όλων των προαναφερθέντων μέτρων ασφαλείας, εκτός από τη φύλαξη και τη δημευση, είναι από το δικαστήριο δυνητική και συντελείται μόνον εφόσον υπάρχει προηγούμενη καταδίκη για έγκλημα που τιμωρείται με ποινή στέρησης της ελευθερίας ορισμένου ύψους κατά περίπτωση. Επίσης σημειώνεται ότι τα μέτρα ασφαλείας, παρά τη θεωρητική τους σημασία, έ-

καυν στη δικαστηριακή πρακτική πολύ περιορισμένη εφαρμογή, με εξαίρεση την απέλαση αλλοδαπών (910 περιπτώσεις το 1993) και τη δημευση (43 περιπτώσεις - θλ. ΕΣΥΕ, Στατιστική της Δικαιούσης έτους 1993, σελ. 112).

30. Ωστόσο και η περιορισμένη, έστω, εφαρμογή τους προσκρούει συχνά σε σοβαρές επιστημονικές επιφύλαξεις, δεδομένου ότι ακόμη και σήμερα τα μέτρα ασφαλείας επιβάλλονται χωρίς πάντοτε ορισμένη διάρκεια (π.χ. ά. 70§§2, 3 ΠΚ), χωρίς μη αναδρομικότητα της ισχύος τους (ά. 4 ΠΚ), χωρίς τη δυνατότητα άσκησης ορισμένων ευδίκων μέσων (ΑΠ 181/1952, ΠΧρ Β' 300), χωρίς εφαρμογή σ' αυτά του θεσμού της υφ' όρον απόδυσης (ΠλημΑθ 3557/1960, Γ' 487) και της χάρτος (ΓνυδΕισΑΠ 6/1979, ΚΘ' 823 και 14/1976, ΚΣΤ' 779) και χωρίς συνυπολογισμό του χρόνου έκτισης τους στο χρόνο της ποινής ή της προσωρινής κράτησης (θλ. όμως ά. 200 ΚΠΔ σε συνδ. με ά. 87§3 ΠΚ, καθώς και ά. 14 ν. 1729/1987 περί ναρκωτικών, όπως ισχύει). Γι' αυτό και από πολλούς επιστήμονες εκφράζονται φόβοι μήπως τελικά στο όνομα κάποιας (ατελέσφορης;) βελτιωτικής μεταχείρισης και αγωγής ενός καθ' υπόθεση «επικίνδυνου» εγκληματία, καταλήγει ο τελευταίος να υφίσταται στέρηση της ελευθερίας του δύο φορές (μία φορά για την ποινή και μια για το μέτρο ασφαλείας) με απλώς διαφορετικό όνομα κάθε φορά («απάτη της επικέτας»), και γενικότερα να στερείται έτσι μιας στοιχειώδους προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ως καταδικασθέντος απέναντι στον ποινικό μηχανισμό (Ν. Ανδρουλάκη, Ποιν. Δίκαιον, Ι, 1991, σελ. 61 επ.: Ν. Παρασκευόπουλος, Μεταξύ τυμωρίας και θεραπείας: Τα μέτρα ασφαλείας του Ποινικού Κώδικα, στον Τιμπτικό Τόμο: Μνήμη Χωραφά, Γάφου, Γαρδίκα, τ. Β', 1986, σελ. 227-248).

V. Παρελθόν και προοπτικές της ποινής. Οι σχολές του ποινικού δικαίου

31. Κατά τα τελευταία χρόνια γίνεται αισθητή διεθνώς η τάση για περιορισμό της ποινής

στο χώρο που αυτή πρέπει από τη φύση και την αποστολή της να κατέχει (θλ. ιδίως Βασ. I. Παππά, Το ποινικό πρόβλημα, 1986· Χαρ. Δημόπουλου, Abolitionismus, 1990· N. E. Κουράκη, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α', 1991, σελ. 131-140, 137 επ.). Ιδίως αντιμετωπίζονται έτσι με σκεπτικισμό οι συνεχείς και άσκοπες ποινικοποίσεις ή εγκληματοποίσεις που οδηγούν απλώς σε μιαν άγονη αντιπαράθεση Κράτους-πολίτη και υπογραμμίζεται η ανάγκη για ενίσχυση, στη θέση αυτού του κρατικού παρεμβατισμού, άλλων, εξωποινικών μέσων ή και της απευθείας συνδιαλλαγής μεταξύ δράστη και θύματος (π.χ. με διεύρυνση του κύκλου των κατ' έγκλησην διωκομένων εγκλημάτων).

32. Ας σημειωθεί ότι οι θεωρητικές αναζητήσεις για την αποστολή του ποινικού δικαίου και ιδίως για τη θεμελίωση και τους σκοπούς της ποινικής καταστολής έχουν αποτελέσει κατά καιρούς το αντικείμενο ιδιαίτερων σχολών του ποινικού δικαίου.

Επικειρώντας μιαν ομαδοποιημένη διάκριση των σχολών αυτών, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει εντελώς συνοπτικά ότι, ενώ οι κλασικές σχολές του ποινικού δικαίου αντιμετωπίζουν το εγκληματικό φαινόμενο με νομικιστικό ή καπίως μεταφυσικό - φιλοσοφικό τρόπο, επιτάχοντας το ενδιαφέρον τους στην εγκληματική πράξη ως διασάλευση της κοινωνικοθικής τάξης αξιών, αντίθετα οι θετικές σχολές (παλική θετική σχολή, γερμανική θετική σχολή και, εν μέρει, σχολή της νέας κοινωνικής άμυνας) αντιλούν περισσότερα στοιχεία από επιστήμες όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία, προπάντων δε η εγκληματολογία, ως συνισταμένη αυτών των επιστημών, και έχουν ως θεμέλιο την προσωπικότητα του εγκληματία. Ειδικότερα:

33. Κατά τους νεότερους χρόνους και ιδίως κατά τον 17ο αι. κύριο ρόλο στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής νομικής σκέψης και κατ' επέκταση της ποινικής σκέψης διαδραματίζει η

Σχολή του Φυσικού Δικαίου. Η Σχολή αυτή θεωρεί ότι ο κόσμος διέπεται από νόμους καθολικής ισχύος που πρέπει να αναρτούνται όχι σε κάποια υπερφυσική τάξη μεταφυσικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα, αλλά στην εμπειρική παρατήρηση της φύσης του ανθρώπου και της κοινωνίας (ως χώρου δράσης του ανθρώπου). Σχετικά με τους ποινικούς θεσμούς, αναλύονται με ορθολογικό τρόπο από τους βασικούς της εκπροσώπους (Grotius, Hobbes και Pufendorf) ζητήματα όπως: τι είναι ποινή, από πού αρύεται η Ποιτιεία το δικαίωμα να επιβάλλει ποινές, τι αποσκοπείται με την επιβολή της ποινής και ποιοι παράγοντες ή προϋποθέσεις προσδιορίζουν ειδικότερα την απειλή και επιβολή της ποινής. Κυρίως επιδιώκεται κατά την ανάλυση των ζητημάτων αυτών να δοθεί έμφαση στην εξυπηρέτηση των σκοπών της ποινής και ιδίως στον προληπτικό της χαρακτήρα. Δεν πρέπει έτοις κανείς να τιμωρείται για λόγους εκδίκησης. Επίσης θεωρείται ότι δεν πρέπει να εγκληματοποιούνται μη εξωτερικευμένες «πράξεις» ή πράξεις που η τιμωρία τους δεν ενδιαφέρει κανένα. Τονίζεται τέλος, ότι για να υπάρχει ποινή, θα πρέπει το επιβαλλόμενο κακό να πηγάζει από νόμιμη δημόσια εξουσία.

34. Σ' ένα μεταγενέστερο στάδιο (18ος αι.) αναπτύσσεται η Σχολή του Κλασικού Δικαίου, με κύριους εκπροσώπους τους Διαφωτιστές (ιδίως Beccaria, Bentham, που στηρίζονται προπάντων στις διδασκαλίες του Montesquieu). Και η Σχολή αυτή, όπως και εκείνη του Φυσικού Δικαίου, διαπούνται από δυσπιστία προς την παράδοση, από πίστη στη δύναμη της ανθρώπινης λογικής και της επιστήμης, και από αναζήπνηση της αρμονίας και της κανονικότητας στη φύση και τους φυσικούς νόμους. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η αντίδραση κατά της κρατικής και δικαστικής αυθαιρεσίας που επικρατούσε τότε και η αντίληψη ότι ο άνθρωπος έχει αυτοδύναμη αξία, «κανονικότητα» ενεργειών και ελευθερία βούλησης. Ειδικότερα στο χώρο των ποινικών θεσμών διατυ-

πώνονται τρεις θεμελιώδεις αρχές: Πρώτον, η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών, δηλ. η αρχή που εγκαθιδρύεται (και) από το Ελλην. Σύνταγμα (άρθρο 7§1 εδ. α') ότι «έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της». Δεύτερον, η αρχή της ποινικής ευθύνης του εγκληματία, σύμφωνα με το μέγεθος της ενοχής του. Και τρίτον, η αρχή της ποινής ως μέσου γενικής πρόληψης και άσκησης ψυχολογικού καταναγκασμού, ικανού να συγκρατίσει τους πολίτες από το έγκλημα (Feuerbach). Πάντως, κατ' άποκλιση της αρχής αυτής υποστηρίζεται επίσης ότι η ποινή πρέπει να θεμελιώνεται στη Δικαιοσύνη, χωρίς να αποβλέπει σε σκοπιμότητες (Kant), ότι ο λόγος για τον οποίο επιβάλλεται μία ποινή είναι η αποκατάσταση του δικαίου (Hegel) (πρβλ. ανωτ. παρ. 14) και ότι εν πάσῃ περιπάτωι εκτός από τη γενική πρόληψη η ποινή θα πρέπει να αποσκοπεί στον εκφοβισμό του εγκληματία, δηλ. στην ειδική πρόληψη (Grolmann).

35. Οι παραπάνω θέσεις τίθενται και αυτές υπό αμφισβήτηση από την παλική Θετική Σχολή (τέλη 19ου αι. και αρχές 20ού αι.). Αφετηρία της διδασκαλίας της σχολής αυτής είναι ότι ο «εγκληματίας άνθρωπος» δεν εμφανίζεται «κανονικότητα» στις ενέργειές του, ούτε έχει ελευθερία βούλησης ν' αποφασίσει για την τέλεση ή μη μιας εγκληματικής πράξης, διότι άγεται και φέρεται από την αντικοινωνική του προσωπικότητα (ντετερμινισμός). Επομένως η αντιμετώπιση ενός τέτοιου εγκληματία θα πρέπει να γίνεται με βάση όχι την ανύπαρκτη ποινική του ευθύνη και την ύπαρξη ή μη της τυχόν ενοχής του, αλλά απλώς και μόνον το γεγονός ότι ζει μέσα σε μια κοινωνία ανθρώπων (κοινωνική ευθύνη) και με γνώμονα τον βαθμό επικινδυνότητάς του, ύστερα από εξέταση της προσωπικότητας του. Οι κυρώσεις λοιπόν κατά την εν λόγω σχολή θα πρέπει να έχουν το χαρακτήρα μέτρων κοινωνι-

κίς άμυνας και να στοχεύουν στην προστασία της κοινωνίας και στην ειδική πρόσληψη του εγκλήματος (αχρήστευση των ανεπίδεκτων βελτίωσης εγκληματιών και εκφοβισμός ή «αναμόρφωση» των άλλων) (Lombroso, Garofalo, Ferri).

36. Τη μονομερή αυτή αντίληψη της Ιταλικής Θετικής Σχολής, που ουσιαστικά καταργούσε την παραδοσιακή έννοια της ποινής, προσπάθησε την ίδια εποχή να ξεπεράσει η «Γερμανική Θετική Σχολή». Οι εκπρόσωποί της (κυρίως ο Franz von Liszt στο λεγόμενο «Μαρβούργειο Πρόγραμμά» του) υποστηρίζουν ότι οι «κυρώσεις» των Ιταλών θετικιστών θα πρέπει, ως μέτρα ασφαλείας, να συλλειτουργούν αυτόνομα μαζί με την ποινή («δυαδικό σύστημα») και είτε να την αναπληρώνουν (όταν ο δράστης είναι ακαταλόγιστος), είτε να τη συμπληρώνουν (στις υπόλοιπες περιπτώσεις). Ωστόσο η Σχολή αυτή, που οι επιδράσεις της είναι εμφανείς και στον ισχύοντα Ελληνικό Ποινικό Κώδικα, συνεχίζει να συναρτά τα μέτρα ασφαλείας με το κριτήριο της επικινδυνότητας και με την ανάγκη προστασίας της κοινωνίας, χωρίς να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την (παράλληλη, έστω) βελτίωση της τύχης όσων υπόκεινται στα μέτρα αυτά.

37. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο το παραπάνω πρόβλημα έρχεται να καλύψει η Σχολή της «Νέας Κοινωνικής Άμυνας» υπό τον Marc Ancel, με κεντρικό αίτημα την ανθρώπινη, βελτιωτική μεταχείριση του κρατουμένου και με απότερο σκοπό την αναμόρφωση της προσωπικότητάς του και την κοινωνική του επανένταξη, σύμφωνα με τις αρχές του λεγόμενου «προνοιακού προτύπου» (welfare model).

38. Ωστόσο και το πρότυπο αυτό εγκαταλείπεται βαθμιαία από τα μέσα της δεκαετίας '70, κυρίως υπό την επίδραση της θεωρίας της «ριζικής μη παρέμβασης» (*radical non intervention*), με κύριο εκπρόσωπο τον Ed. M. Schur. Στη θέση του προνοιακού προτύπου έρχεται έτσι να καθιερωθεί βαθμιαία το λεγόμενο «δικαιωκό πρότυπο», (justice model), κατά το

οποίο η συστηματική μέριμνα για κοινωνική επανένταξη του εγκληματία και ενεργοποίηση των θετικών του πλευρών θα πρέπει να γίνεται με παράλληλο σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρεπείας του και των ατομικών δικαιωμάτων του, σύμφωνα με την αρχή της κυριαρχίας του νόμου (πρβλ. και ανωτ., παρ. 8 in fine).

N. E. Κουράκης

Ποινές εκκλησιαστικές 1. Όπως στο «κοσμικό» δίκαιο έτσι και στο δίκαιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας διαμορφώθηκε σταδιακά ένα σύνολο κανόνων δικαίου με σαφή κυρωτικό χαρακτήρα. Τούτο σημαίνει ότι και στην εκκλησιαστική δικαιοταξία απαντά τυποποιημένο άδικο, εκκλησιαστικό άδικο, το οποίο συνθέτουν εκείνοι οι κανόνες στους οποίους ευκρινώς διακρίνεται η περιγραφόμενη άδικη συμπεριφορά και η ποινή. Το σύνολο των κανόνων αυτών είναι εκκλησιαστικής προέλευσης· λόγω των σχέσεων όμως της Εκκλησίας με την ελληνική Πολιτεία διαπλάσθει νομοτυπικές μορφές εκκλησιαστικών ή κανονικών αδικημάτων και ο πολιτειακός νομοθέτης.

Έτσι ποινές εκκλησιαστικές τάσσονται κατά βάση στους κανόνες της Εκκλησίας και σε ορισμένους νόμους, τυπικούς και ουσιαστικούς, του Κράτους.

Στο Εκκλησιαστικό Δίκαιο έχει καθιερωθεί η διάκριση των ποινών ανάλογα με την ιδιότητα του υποκειμένου τέλεσης ως κληρικού, μοναχού ή λαϊκού· έτσι έχουμε ποινές κατά κληρικών, κατά μοναχών και κατά λαϊκών· υπάρχουν όμως και ποινές που επιβάλλονται σε όλα τα μέλη της Εκκλησίας ανεξάρτητα από την ιδιότητά τους με μοναδικό κριτήριο τη διάπραξη του αδικήματος που πλήνεται πολύ σημαντικά έννομα εκκλησιαστικά αγαθά.

a) Ποινές κατά κληρικών και μοναχών.

I. Η καθαίρεση. Η επαχθέστερη ποινή κατά κληρικών είναι η καθαίρεση. Με την επιβολή της παύει ο υπαίτιος να έχει την ιδιότητα του κληρικού και επανέρχεται στην τάξη των λαϊκών ή, εάν είχε και τη μοναχική ιδιότητα, στην τάξη των μοναχών. Στα μέτρα προστασίας των